

NÉMETH S. KATALIN

Bethlen Miklós kivégzése (?)

Közismert tény, hogy Bethlen Miklósról nem maradt fenn képi ábrázolás, sem arckép, sem történelmi személyek csoportját megörökítő metszet. A halálának 300. évfordulója alkalmából rendezett konferencia szervezői is ezért választották emblémaként, a plakát és programfüzet címlapjaként Bethlen aláírásának kezdőbetűjét, a lendületes vonalvezetésű B betűt.

A Bethlen-év megnyitóján, 2016. januárjában az MTA Könyvtárában rendezett bevezető ülésen a meghívóban előre jelzett előadások után felkérték Jankovics Józsefet, aki Bethlen Miklós levelezésének kiadásával¹ ezelőtt 29 évvel lerakta az alapjait a korszerű Bethlen-kutatásnak, hogy az utóbbi évtizedek néhány személyes emlékének felidézésével indítsa el az év közös munkálkodásait.

A Bethlen-levelezés és a korábbi kutatómunka néhány érdekességének felidézése után Jankovics József azt a megdöbbenő bejelentést tette, hogy ő látta – igaz, csak egy napig – Bethlen Miklóst. Elbeszéléséből megtudtuk, hogy évekkal ezelőtt az interneten felfedezett egy metszetet, amely egy német (osztrák?) aukciós katalógus kínálatában szerepelt. A metszet Bethlen Miklós kivégzését ábrázolta, annak minden kellékével, a letérdelt Bethlennel, a tette kész hóhérral, a lelkészekkel és nyilván a nézőkkel. Jankovics József felhívta Galavics Géza művészettörténész professzort, és közösen megállapították, hogy a metszet nem ábrázolhatja Bethlen Miklóst. Már csak azért se, mert őt ugyebár nem végezték ki, azonban a kultusztörténet szempontjából mindenképpen érdekes és közelebről is tanulmányozandó képről van szó. Jankovics József másnap újból megpróbálta előhívni az interneten a metszetet, de soha többé nem találta meg. Tehát a tudós irodalomtörténész valóban joggal mondhatta, hogy ő az egyetlen, aki látta Bethlen Miklóst.

Az érdeklődő közönség által derűvel fogadott elbeszélés nem hagyott nyugodni, lehetséges megoldását filológiai problémaként kezeltem. Sok napot a számítógép előtt töltve kitaróan nyomoztam a metszet után külföldi aukciós katalógusokban, metszetgyűjteményekben, digitalizált könyvtárakban. Megkísértem az összes számba vehető keresőszót alkalmazni, ám a névalak is határtalan mennyiségű variációt ad, hiszen Bethlenből is van sok, a keresztnév lehet Miklós, Nicolaus, Nicklas és bármi más, a Bethlen lehet Betlen és még Bethlehem is, ami elvisz egészen más irányba. A kivégzésre is van néhány jól alkalmaz-

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének nyugalmazott főmunkatársa.

1 *BETHLEN Miklós levelei*, kiad., bev., jegyz. JANKOVICS József, a latin nyelvű részeket ford., idegen nevek jegyzéke KULCSÁR Péter, magyar nyelvű jegyz., szójegyzék NÉNYEI Gáborné, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 6).

nan die Haupt-Armee der Rebellen anzugreifen / nicht
 vertrauen kunte / angesehen sich diese / durch die über-
 langen Teutschen / welche aus Verdruss / daß sie in
 Ungarn nicht bezahlt würden / zu dem Feind lieffen/
 und durch die Französische Officirer / so sich hauffen-
 weis bey ihnen einfanden / in einen solchen Stand ge-
 setzt hatten / daß sie mit der besten Infanterie und Ar-
 tillerie versehen waren. Weil aber / wenn es zum
 Treffen kam / die Rebellsche Reuterey allezeit zum er-
 sten durchgieng / wurde die Infanterie meistens auf
 dem Platze niedergebauen / worauf sich die Rebellen
 nicht leicht mehr zu einer Haupt-Aktion verthunden /
 sondern in den letzten Jahren / ihr Heil nur mit Par-
 theyen suchten. Nach dieser Action ward ein Still-
 stand der Waffen beliebt / und kamen die Englisch und
 Holländische Gesandten / mit Caroli und Forgatsch zu
 Schemnis / den 6. Decemb. zusammen / und versuch-
 ten einen Frieden zu schließen. Alleine Ragotsky woll-
 te das Fürstenthum Siebenbürgen / die Vertreibung
 der Teutschen aus Ungarn / und die Ausschaffung der
 Jesuiten / welches letzte alleine capabel war / alles zu

1704.

hinters

ható kifejezés: Hinrichtung, Enthauptung, Kopfabschlagung, Executio, Tod stb.

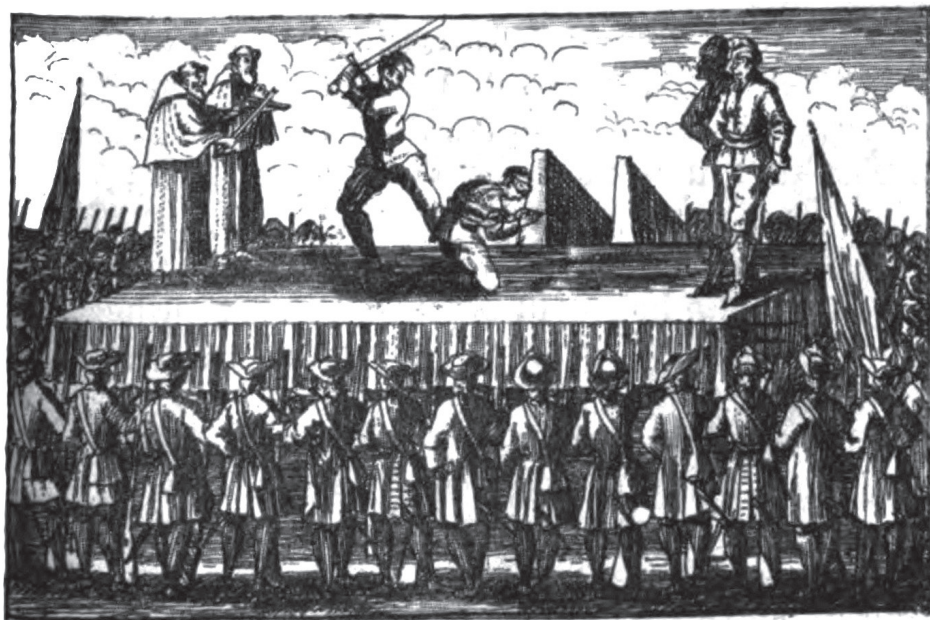
A fenti módszerekkel eltöltött kuta-
 tási napok nem hoztak eredményt, így a
 képleírások kereséséről át kellett térnem a
 szöveg keresésre. Az évszámot illetően a
 történelmi eseményből kellett kiindulni.
 Bethlen Miklós 1704-ben bocsátotta ki álné-
 ven írt *Columba Noe* című röpiratát,² amelyet
 Rabutin marsall fogatott el és hozatta meg
 a halálos ítéletet. Bethlen Miklós kivégzé-
 sének (ál)híre gyorsan elterjedt Európában,
 a korabeli német és holland újságok is be-
 számoltak róla. Legalábbis ezt tételezi fel
 Köpeczi Béla, aki Eustache Le Noble Rákó-
 czi-életrajzát elemezve hivatkozik a korabeli
 sajtóra. Eustache Le Noble 1707-ben kiadott
 Rákóczi-könyve tartalmazza a következő
 mondatot: „Az elégedetlenek nagyon fel-
 voltak háborodva amiatt, hogy Rabutin le-
 vágatta Erdély kancellárjának a fejét [...]”³
 Köpeczi Béla tanulmányában olvashatjuk:
 „Bethlen Miklósról van szó, akit a császári-
 ak nem végeztek ki, csak elfogatták *Noé ga-
 lambja* című röpirata miatt. Le Noble a hamis
 információt a korabeli sajtóból merítette”⁴

A digitalizált formában elérhető korabeli sajtóban még nem akadtam a hír nyomá-
 ra, azonban meglepő módon rábukkantam egy német nyelvű történeti könyvsorozatra
 1749-ből, amelynek szerzője Thomas Salmon, fordítója pedig Matthias von Goch. Thomas
 Salmon angol történész és geográfus (1679–1767), számtalan terjedelmes országleírás füző-
 dik a nevéhez. A németre fordított mű címe: *Die heutige Historie oder der gegenwaertige Staat
 des Türkischen Reichs*, Bd. 2, 1709 (Altona, 1749). A Török Birodalom történetének 78. lap-
 ján olvasható: „In Siebenbürgen wurde der Cantzler, Graf Bethlehem wegen verdächtiger
 Correspondenz enthauptet; vorauf in dem Lande sich ein Aufstand hervortrat.”

2 A Gothfridus Fridericus Veronensis álnév alatt megjelent latin nyelvű röpiratról van szó. Eredeti
 kézirat példánya a bécsi Haus-, Hof und Staatsarchivban olvasható, jelzete: Hungarica Specialia
 Fasc. 365, 56r–65v. Több másolata a kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában ma is megtalálható
 (Ms. 619). Vö. Gothfridum Fridericum VERONENSIS, *Columba Noe cum Ramo olivae*, Hagae, 1704. Vö.
 TÓTH Zsombor, *A koronatanú: Bethlen Miklós. Az Élete leírása magától és a XVII. századi puritanizmus*,
 Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007 (Csokonai Könyvtár, 40).

3 Eustache LE NOBLE, *Rákóczi fejedelem históriája avagy az elégedetlenek háborúja az ő vezérlete alatt (Histoire
 du prince Ragotzi ou la guerre des mécontents sous son commandement)*, ford. MÁRKI Sándor, jegyz. KOVÁCS
 Ilona, Bp., Magyar Helikon, 1976.

4 KÖPECZI Béla, *Magyarok és franciák: XIV. Lajostól a francia forradalomig*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 129, 62. jegyz.

A kötet azonban nem tartalmazott illusztrációt. Mivel a címlapon olvasható, hogy angoltól és hollandból fordították németre, a nagy nemzetközi katalógusokban meg is található Thomas Salmon könyvsorozatának angol és holland nyelvű eredetije és változata. Tehát nyilván elkezdtem keresni a munka forrásait, hiszen a fiktív kivégzésről szóló szöveg már megvolt, több variációban is, a metszet azonban még nem. Tovább keresve a német történeti munkákat, elsősorban azokat a műveket néztem át, amelyek időben közel estek a *Columba Noe* megírásához és Bethlen bebörtönzésének kezdetéhez. A Bayerische Staatsbibliothek kiváló digitalizált gyűjteményében megtaláltam Andreas Lazarus von Imhof könyvsorozatát, a *Neu-eröffneter Historischer Bildersaal*. A híres nürnbergi patríciuscsaládból származó Imhof (1656–1704)⁵ a könyvsorozatot számos országban tett utazásával, személyes élményeivel alapozta meg, s az első kötet 1692–94-ben jelent meg Sulzbachban.⁶ Az ötkötetesre tervezett munka az osztrák koronaherceg, későbbi német császár, I. József felkérésére íródott, később pedig Friedrich Wilhelm porosz koronaherceg (1688–1740) kedvéért a porosz történelemoktatás alapműveként különböző köteteit franciára,⁷ majd olaszra⁸ is lefordították. Az első kiadást 900 metszettel illusztrálták, azonban az utókor ezt nem tartotta tökéletesnek, és a francia kiadáshoz Matthäus Merian sokkal kiválóbb, főleg városokat ábrázoló metszeteit

5 <http://www.deutsche-biographie.de/sfz35331.html> (2016. 06. 04).

6 *Neu-eröffneter historischer Bildersaal, das ist: Kurtze, deutliche und unpassionierte Beschreibung der historiae universalis, vom Anfang der Welt bis auf unsere Zeiten [...]*, Sulzbach, 1692–1694.

7 *Le grand Théâtre historique, ou nouvelle histoire universelle, tant sacrée que profane, depuis la création du monde, jusqu'au commencement du XVIIIe siècle*, Tom. V, Lyon, 1703.

8 *Gran theatro storico o storia universale [...]*, Venezia, 1738.

használták fel. A több kiadást megért Imhof-művet szerzője halála után is folytatták, a könyvészeti szakirodalom nem adja meg a szerző(k) nevét, csupán Conrad Schönleben szerepel minden címlírásban, aki, mivel 1711-ben született, jóval később kapcsolódhatott be a munkába. Schönleben (1711–1759) Altdorfban működött, szerzőként és kiadóként, a *Historischer Bildersaal* további kötetei a munka folytatójaként nevezik meg.⁹ A témánkhöz kapcsolódó 6. kötet 1710-ben jelent meg Nürnbergben, amikor Imhof már nem élt, bár Bethlen elfogásának híre még eljuthatott hozzá, Schönleben pedig még meg sem született. Tehát az erdélyi kancellárt illető bekezdés szerzője továbbra is ismeretlen, csupán annyit tudunk, hogy a sorozatot a nürnbergi professzorok folytatták.

A *Neu-eröffneter Historischer Bildersaal* 6. kötetének 720. lapján a Thomas Salmon szövegéhez hasonló rész olvasható, a kötet szerkezetének megfelelően a margón megadott évszám, 1704, az esemény idejéről eligazítást:

[...] kam der daselbst commandierende Feld-Marschall RABUTIN in Erfahrung, dass, der Siebenbürgische Cantzler der Graf BETHLEHEM, ein verdaechtige Correspondentz gepflogen, weswegen er ihm den Process machen, und mit Approbation der dreyen Staende, den Kopf abschlagen liess, mit welcher Hefftigkeit aber der Wienerische Hof wenig zufrieden war, wie denn auch hierauf in dem Lande sich ein Auffstand hervor that.¹⁰

A szöveg mellett nem található illusztráció, a következő lapokon sem, azonban a csak részleteiben digitalizált mű idézett bekezdést megelőző lapja előbukkant a képernyőn. A kis méretű metszet egyértelműen kivégzést ábrázol, az áldozat, Bethlen Miklós imádkozva térdel, mögötte a hóhér felemelt karddal áll, tőle balra (valójában mögötte) két katolikus [!] lelkész.¹¹ Az emelvényt lovagi öltözetű őrség veszi körül.¹² A 17. századi magyar történelemből hasonló metszetek ábrázolják a Wesselényi-összeesküvés résztvevőinek kivégzését is.¹³

A metszetet megtalálva kiegészíthetjük Jankovics József problémafelvetését: valóban létezett Bethlen Miklósról korabeli metszet. Ugyan a kép nem valóságos eseményt örökít meg – hiszen Bethlen börtönbe került, de nem végezték ki –, azonban a korabeli szerző és olvasók tudomása szerint a kivégzés megtörtént, és a képen Bethlen Miklóst ábrázolták, helyesebben úgy hitték, hogy Bethlen Miklóst örökítik meg; az olvasók évtizedeken keresztül őt látták. El kell tehát fogadni, hogy noha meg nem történt eseményről van szó, de mégiscsak van – egy fantázia teremtette – korabeli ábrázolás Bethlen Miklósról.

9 Conrad Schönleben életrajzáról a német tudóslexikonok nem adnak bővebb felvilágosítást.

10 http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10034506_00005.html (2016. 06. 04), 720.

11 A lelkészek öltözetére Szabó András figyelmeztetett.

12 A pódium jobb oldalán álló személy meghatározása bizonytalan. Szentmártoni Szabó Géza hívta fel a figyelmemet arra, hogy a korabeli kivégzés-ábrázolások gyakran két idősíkot olvasztanak össze, tehát látható a kivégzésre induló személy is és ugyanő már a lefejezésre előkészítve, letérdelve. Amennyiben ez igaz, akkor a képen két Bethlen Miklós is szerepel. Az érdekes felvetést sem igazolni, sem cáfolni nem tudjuk.

13 A német nyelvű mű facsimile-kiadása, modern magyar fordítással: *A Wesselényi-összeesküvés: Beszámoló a perről és a kivégzésekről, Bécs, 1671*, szerk. W. SALGÓ Ágnes, tan. G. ETÉNYI Nóra, Bp., OSZK, 2005.